

Група 15. Історія України. Урок 52. Україна на завершальному етапі війни. Радість і смуток перемоги. Гісем 10 клас с. 226-234.

Україна на завершальному етапі війни. Радість і смуток перемоги

1. Коли завершилося визволення України від нацистських загарбників? 2. Які течії руху Опору існували в Україні?

1. Участь Українських фронтів у визволенні від нацизму країн Європи.

Після звільнення українських земель від нацистської влади бойові дії перемістилися на територію Центральної та Південно-Східної Європи. Другий, Третій і Четвертий Українські фронти, у складі яких налічувалося 60—80 % воїнів-українців, узяли участь у звільненні від нацистського ярма народів Румунії, Угорщини, Болгарії, Югославії, Австрії, Чехословаччини.

Так, наприкінці жовтня 1944 р. війська Другого і Третього Українських фронтів розпочали Будапештську операцію з метою виведення з війни Угорщини. Операція тривала до лютого 1945 р. і супроводжувалася великими втратами. Навесні 1945 р. Другий Український фронт брав участь у визволенні Чехословаччини й Австрії. У вересні 1944 р. армії Третього Українського фронту взяли участь у визволенні Болгарії.

Наприкінці вересня 1944 р. війська Третього Українського фронту вийшли на болгарсько-югославський кордон. На белградському напрямку було створено могутнє угруповання у складі двох армій Третього Українського фронту, підсилених військами Другого, а також трьох болгарських армій і з'єднань Народно-визвольної армії Югославії. У жовтні вони разом із підрозділами Другого Українського фронту, болгарськими військами та югославськими партизанами звільнили Белград і долучилися до Будапештської операції.

Одночасно війська Першого Українського фронту визволяли від німецьких загарбників польські землі (Вісло-Одерська, Силезька операції), а у квітні-травні 1945 р. разом із Першим і Другим Білоруськими фронтами штурмували Берлін, провели Празьку операцію, у ході якої було завершено розгром нацистської Німеччини. 8 травня 1945 р. Німеччина капітулювала, а 9 травня в СРСР було оголошено Днем Перемоги. У незалежній Україні 8 травня відзначається як День пам'яті та примирення, а 9 травня — як День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні.

Групу бійців, яким було поставлене завдання підняти Прапор Перемоги в Берліні над рейхстагом, очолював лейтенант Олексій Берест. П'ятеро бійців, серед яких були лейтенант М. Єгоров і сержант М. Кантарія, що стали всесвітньо відомими за цей вчинок, здобули звання Героя Радянського Союзу. Проте серед нагороджених лейтенанта О. Береста не було. У 1953 р. він був безвинно засуджений, відбував покарання в Пермських таборах. У 1970 р. О. Берест загинув, рятуючи дитину з-під колес потяга. Лише у 2004 р. йому посмертно було присвоєно звання Героя України.

Коли воєнні дії в Європі призупинилися, частина військ Другого Українського фронту була перекинута на Далекий Схід і взяла участь у розгромі Квантунської армії мілітаристської Японії. 2 вересня 1945 р. молодий генерал-українець К. Дерев'янка від

імені СРСР підписав на борту лінкора «Міссурі» документ про капітуляцію Японії. Друга світова війна була завершена.

2. Повернення радянської влади.

Населення України, що страждало під ярмом нацистського «нового порядку», переважно з радістю зустрічало Радянську армію. Однак багато людей сприймали її з певною тривогою.

Повернення радянської влади супроводжувалося відновленням громадського порядку, ліквідацією безробіття, створенням мінімальних умов для проживання місцевого населення. У повному обсязі відновили свою діяльність і карально-репресивні органи.

Після визволення республіки гостро постала проблема відбудови народного господарства, адже найбільших руйнувань у війні зазнала саме Україна. Проте ресурси для цього були вкрай обмеженими.

Тільки Донбас і Кривбас у 1943—1944 рр. отримали певну кількість матеріалів, обладнання та продовольства, адже війна тривала, і країні потрібні були сталь і вугілля. Незважаючи на те, що збитки, завдані Україні німецькою окупацією, становили понад 40 % загальних втрат СРСР, республіці були виділені кошти, які покривали ці збитки лише на 6,2 %.

Ще складнішою була ситуація в сільському господарстві, де, крім нестачі матеріальних і людських ресурсів, існувала проблема з очищення полів від вибухонебезпечних предметів.

Ситуація в зруйнованому господарстві України ускладнювалася тим, що не вистачало робочої сили, насамперед кваліфікованих спеціалістів. Основною робочою силою стали жінки й підлітки. Завдяки їхній виснажливій праці до середини 1944 р. в Україні відновили свою роботу 2376 підприємств, було відбудовано частину шахт і до кінця року видобуто понад 17 млн т вугілля.

Репатріація — повернення на батьківщину військовополонених, переміщених осіб, біженців, емігрантів.

На батьківщину змогли повернутися громадяни, які опинилися за її межами: оstarбайтери, полонені, біженці тощо. У прикордонній зоні СРСР було створено шість збірно-порежимних пунктів, а також 70 обласних приймально-розподільчих пунктів для репатрійованих. У серпні—грудні 1945 р. через репатріаційну мережу пройшло 1,334 млн осіб (із них 1,129 млн — цивільне населення). Загалом до 1950 р. в Україну повернулося 1,850 млн колишніх оstarбайтерів. Близько 200 тис. осіб залишилося на заході.

Нелегко було колишнім військовополоненим. За розпорядженням Й. Сталіна в розташуванні Першого та Четвертого Українських і Першого та Другого Білоруських фронтів було створено 100 «фільтраційних таборів» для перевірки солдатів на благонадійність. Першим запитанням було: «Чому не застрелився, щоб не потрапити в полон?» Через ці фільтри пройшли 1,834 млн полонених, серед них не менше третини — українці. Тих, хто не пройшов перевірку, у примусовому порядку відправляли в табори ГУЛАГу (майже 300 тис. осіб).

3. Рух Опору на завершальному етапі війни.

Незважаючи на скорочення окупованої території, радянський підпільний і партизанський рух набрав усе більшого розмаху. Особливістю партизанського руху цього часу була його тісна взаємодія з Радянською армією. Швидке просування військ Першого Українського фронту було забезпечене визволенням партизанами районів Рівненської та Волинської областей. Партизанські загони взяли активну участь у звільненні 47 міст, зокрема Рівного, Луцька, Умані, Камінь-Каширського тощо. Тривали рейди партизанів по глибоких тилах німецьких військ.

У січні—квітні 1944 р. тривав Львівсько-Варшавський рейд Першої Української партизанської дивізії з'єднання С. Ковпака під командуванням П. Вершигори. Під час рейду партизани пройшли з боями 2100 км територією України, Білорусії, Польщі. У той же час рейд західноукраїнськими землями здійснило і з'єднання під командуванням М. Наумова.

Суттєвою була допомога радянських партизанів у боротьбі словацького народу під час національного повстання 1944 р. На території Польщі діяло сім з'єднань і 26 окремих загонів, а також багато диверсійно-розвідувальних груп. На територіях Румунії та Угорщини діяли спеціальні диверсійно-розвідувальні групи.

Партизани. Художник В. Чеканюк, 1975 р.

Незважаючи на нищівні поразки в ході наступальних операцій радянських військ на території України, нацистська влада не змінила свого негативного ставлення до її самостійності. У лютому 1944 р. був заарештований А. Мельник, у травні один із керівників підпілля ОУН(М) О. Ольжич був страчений. У 1944 р. головний штаб вермахту видав інструкцію, у якій було зазначено: «З огляду на їхню ненадійність, не може бути й мови про якісь спільні дії з УПА...». Лише у вересні 1944 р. після втрати території України нацистський уряд звільнив з концтаборів лідерів ОУН С. Бандеру, Я. Стецька, А. Мельника та інших, сподіваючись, що їхня боротьба проти радянської влади в Україні дасть змогу полегшити становище нацистських військ на фронтах. Лідери ОУН категорично відмовилися йти на співробітництво з Німеччиною. У той самий час УПА не заперечувала можливості поповнити свій збройний потенціал за рахунок німецької армії та її союзників, зокрема Угорщини. У листопаді 1944 р. УПА видала окреме звернення, у якому підкреслювалося, що нацистська влада знову прагне використати східні народи для своїх імперіалістичних цілей.

Після звільнення С. Бандери з концтабору 5 жовтня 1944 р. з ним зустрівся німецький генерал Г. Бергер, який мав донести до українського провідника інформацію, що Німеччина змінює свою політику щодо УПА і пропонує співробітництво. Проте С. Бандера відмовився від пропозиції. У звіті про зустріч Г. Бергер зазначав: «Бандера —

це незручний, упертий і фанатичний слов'янин. Своїй ідеї він відданий до останнього. На цьому етапі надзвичайно цінний для нас, опісля — небезпечний. Ненавидить як росіян, так і німців».

Починаючи із січня 1944 р. розгорілися бої УПА з Радянською армією. Для ведення антипартизанської боротьби в західні області України було направлено значні підрозділи військ НКВС. Поштовхом до широкомасштабних акцій проти УПА стало смертельне поранення командувача Першого Українського фронту генерала М. Ватутіна, який потрапив у засідку бійців УПА на схід від Рівного.

Із лютого 1944 до 1 січня 1946 р. радянськими військами і військами НКВС проти УПА було проведено понад 39 тис. операцій, убито 110,7 тис. осіб, заарештовано 15,9 тис. повстанців і 8,3 тис. членів ОУН; 50 тис. учасників УПА з'явилися з повинною. Було вилучено 60,9 тис. одиниць вогнепальної зброї.

Крім бойових операцій, проти УПА та ОУН застосовувалися:

- облави та арешти тих, кого підозрювали у співробітництві з повстанцями;
- арешт і депортація у східні райони СРСР підозрілих у зв'язках із повстанцями, членів їх сімей та близьких. Такі акції тривали до 1949 р. Загалом було депортовано понад 200 тис. осіб;
- проведення масових мобілізацій до лав Радянської армії, що підривало соціальну базу повстанського руху;
- агітація, пропаганда, ідеологічний тиск на мирне населення;
- каральні дії переодягнених у повстанців спецзагонів НКВС, які влаштовували терор щодо місцевого населення;
- створення загонів самооборони;
- здійснення політики радянізації;
- проголошення амністій учасникам повстанського руху.

Перша амністія була проголошена в травні 1945 р. Нею скористалася 41 тис. повстанців, дезертирів і тих, хто ховався від призову до Радянської армії. Також було амністовано 17 тис. осіб, яких раніше було заарештовано. До 1949 р. було проголошено ще чотири амністії, але вони вже не мали таких наслідків.

4. Місце України в Другій світовій війні. Героїзм українців.

Боротьба за визволення України мала загальнонародний характер. Український народ боровся за існування себе як етносу, за збереження України як своєї Батьківщини. У лавах Радянської армії воювало понад 7 млн українців. Кожен другий із них загинув на фронті, кожен другий із тих, хто залишився живим, дістав інвалідність. Українці складали в Радянській армії другу за кількістю національну групу. Серед вищих офіцерів, зокрема командувачів фронтів та армій, було чимало осіб українського походження. Найвідоміші з них — А. Єрьоменко, С. Тимошенко, Р. Малиновський, М. Ватутін, І. Черняхівський, П. Рибалко, К. Москаленко, П. Жмаченко, С. Руденко, І. Кириченко та інші.

Подвиг багатьох українців на всіх фронтах Другої світової війни відзначено найвищими нагородами. Серед них 2072 особи удостоєні звання Героїв Радянського Союзу, 32 українці — двічі. А льотчик-винищувач Іван Кожедуб став тричі Героєм. Багато представників українства стали й повними кавалерами ордена Слави. Із 7 млн орденів і медалей, вручених солдатам та офіцерам Радянської армії, 2,5 млн отримали жителі України.

У той самий час УПА (через лави якої пройшло близько 500 тис. осіб) боролася за незалежність своєї Батьківщини і не хотіла миритися з пануванням на її території тоталітарних режимів.

Також 120 тис. українців воювали в арміях антигітлерівської коаліції (США, Канади, Франції, Польщі, Чехословаччини).

На відзнаку мужності й героїзму українського народу, який захищав свою землю від поневолювачів, почесне звання «Місто-герой» було присвоєно Києву, Одесі, Керчі та Севастополю.

Перемогу над Німеччиною українське населення наближало і своєю героїчною працею в радянському тилу: на заводах, копальнях, колгоспах, лабораторіях, навчальних закладах тощо.

Ціна перемоги виявилась занадто високою. Це було зумовлено жорстокістю нацистського «нового порядку» і пануванням сталінської системи, яка не цінувала людське життя. О. Довженко писав у своєму щоденнику: «В урочистій грізній промові Жукова не було ні паузи, ні траурного маршу, ні мовчання... наче ці 30, якщо не 40, мільйонів жертв і героїв, не жили... Перед великою їхньою пам'яттю, перед кров'ю і муками не встала площа на коліна, не задумалась, не вздохнула, не зняла шапок (літо 1945 р.)».

5. Культура в роки війни.

Війна стала випробуванням для української науки і культури. Вона руйнувала історичні надбання українського народу, завдавала значної шкоди історичним пам'яткам, освіті, науці, мистецтву тощо. Обставини воєнного часу змусили евакуювати у східні райони СРСР заклади освіти і науки.

Після початку війни припинили свою діяльність 173 вузи, 700 технікумів, із яких лише 72 були евакуйовані у глибинні райони СРСР. Частково відновити їхню роботу вдалося тільки в 1942 р.: у Казахстані розпочав роботу об'єднаний український університет у складі Київського та Харківського університетів, Одеський університет у Туркменії. Більшість підрозділів Академії наук УРСР та її Президія розміщувалася в Уфі (із 1943 р. — у Москві). Поєднуючи свої зусилля із вченими і науковцями інших республік, представники української науки брали активну участь у розробці нових видів озброєння.

При Президії АН УРСР був створений Науково-технічний комітет сприяння обороні, який очолив президент АН УРСР О. Богомолець.

На оборонні програми працювали вісім лабораторій фізико-технічного інституту АН УРСР. Вони розробляли військові прилади для авіації, радіолокації і пеленгації. Інститут чорної металургії випробував бойові якості артилерійських систем. Інститут будівельної механіки виконував завдання командування військово-повітряних сил. Інститут електрозварювання АН УРСР на чолі з відомим вченим Є. Патоном

застосував метод автоматичного дугового зварювання під флюсом під час збирання корпусів танків, що покращило якість танків та швидкість їх виробництва. Завдяки цьому радянська танкова промисловість випустила танків удвічі більше, ніж Німеччина (102 тис. проти 48 тис.).

Олександр Богомолець

Академік О. Богомолець разом із колегами Інституту клінічної фізіології винайшов сироватку для лікування ран. Тільки за 1943 р. було виготовлено 3 млн доз препарату. Інститут біохімії АН УРСР (академік О. Палладій) створив препарат для згортання крові. У Новосибірську діяв інститут-госпіталь із діагностики і терапії проникних поранень грудної клітки. Завдяки розробленим новим методам лікування вдалося значно скоротити смертність серед поранених. Група наукових працівників клінічної медицини під керівництвом академіка М. Стражеска, досліджуючи інфекцію і сепсис ран, удосконалила систему лікування, завдяки якій вдалося врятувати сотні тисяч бійців. Хірург-офтальмолог академік В. Філатов очолив у Ташкента Український інститут хвороб ока, успішно здійснював операції на роговиці ока й тим самим зберіг зір багатьом пораненим бійцям.

Значним був внесок і вчених-суспільствознавців, головним завданням яких було зміцнення морального духу народу та армії. Радянське керівництво розуміло, що для мобілізації всіх можливих ресурсів необхідно було послабити ідеологічний тиск на митців. У творах були дозволені національні мотиви, патріотичні висловлювання тощо.

Вагому роль у ті часи відігравали українська література та мистецтво. На фронт добровольцями пішли А. Головка, І. Ле, С. Склярєнко, Я. Качура, Л. Первомайський, П. Усенко та інші. Загалом на фронтах воювали 109 із 200 членів Спілки письменників України. Здебільшого українські письменники працювали військовими кореспондентами, редакторами 50 фронтових видань (газет, фронтових листків).

31 липня 1941 р. вийшов перший номер газети «За радянську Україну!» для партизанів. До редколегії газети входили М. Бажай, В. Василевська, А. Корнійчук.

Військовим кореспондентом газети «Красная Армия», потім — «Известия» був О. Довженко, що добровільно прибув на Південно-Західний фронт. У роки війни публіцистика стала головною зброєю майстрів слова. О. Довженко опублікував у цей час реалістичні твори «Перед боєм», «Мати». У трагічні дні війни були створені його кінострічки «Битва за нашу Радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні». Улітку 1943 р. була завершена одна з головних робіт великого митця — «Україна в огні».

Героїко-патріотичні теми стали провідними у творах М. Бажана «Клятва», «Данило Галицький», П. Тичини «Йдемо на бій», «Перемагають і жить!», М. Рильського «Слово

про рідну матір», А. Малишка «Україно моя», В. Сосюри, О. Корнійчука. Роботи майстрів слова підносили бойовий дух бійців і командирів, надихали їх на героїчні вчинки.

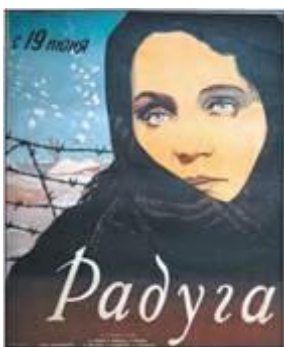
Із початку війни тема захисту Вітчизни стала основою творчості українських художників. Вони працювали над створенням плакатів, листівок, карикатур.

Понад 100 фронтових концертних бригад було відряджено на фронт. Із великою віддачею працювали творчі колективи майже 50 евакуйованих з України театрів. Основна увага приділялася виступам у військових частинах, госпіталях, колгоспах, на заводах і фабриках.

Значну роль у мобілізації населення на боротьбу з нацизмом і піднесенні бойового духу відігравало радіо. Воно ставало джерелом альтернативної нацистській інформації про події на фронтах для громадян, що залишилися на окупованих територіях. У листопаді 1941 р. почали роботу українські радіостанції ім. Т. Шевченка в Саратові та «Радянська Україна» в Москві. У 1942 р. почала свою роботу радіостанція «Партизанка». Із 1943 р. у прифронтовій смузі запрацювала пересувна радіостанція «Дніпро».

Не припинили свою роботу й періодичні видання. У тилу видавали українські республіканські газети «Комуніст» (із 1943 р. — «Радянська Україна») та «Советская Украина» (із 1944 р. — «Правда України»), «Література і мистецтво» та журнали «Україна», «Українська література» та інші.

У роки війни важливим ідеологічним засобом стало кіно. Документальна хроніка яскраво доповнювала інформацію газет та радіо. У роки війни не припинялося і створення художніх фільмів. Евакуйовані Київська та Одеська кіностудії створили фільми «Олександр Пархоменко», «Як гартувалася сталь», «Партизани в степах України» та інші. У 1943 р. режисер М. Донської зняв фільм «Райдуга» за однойменною повістю В. Василевської. Цей фільм став найкращим досягненням українського художнього кіно повоєнного часу. Картина отримала «Оскара» — премію Академії кіномистецтва США, а в 1946 р. була удостоєна Державної премії СРСР.

Плакат до кінофільму «Райдуга». Художник М. Хейфіц, 1943 р.

Трагедією для України стало пограбування нацистським урядом її культурних цінностей. Спеціальна інструкція, яка надійшла з Берліна до окупованих областей, повідомляла: «Як тільки війська займуть яке-небудь велике місто, негайно туди виїждять начальники спецкоманд з різними спеціалістами. Вони оглядають музеї, картинні галереї, виставки, культурні й художні установи, з'ясовують, у якому вони перебувають стані, і конфіскують усе, що становить цінність». За матеріалами Державної Надзвичайної Комісії з розслідування злочинів нацистських загарбників

було встановлено: в Україні було зруйновано 151 музей, 9 тис. клубних приміщень, 660 кінотеатрів, 110 корпусів вищих навчальних закладів, понад 8 тис. шкіл, 62 театральні приміщення, вивезено до Німеччини 330 тис. найцінніших музейних експонатів та понад 50 млн книг. Зруйновано й пошкоджено велику кількість пам'ятників архітектури.

Висновки. У 1944 р. територію України було повністю визволено від нацистської окупації. Проте для українського народу війна не закінчилася. Українські солдати, що воювали у складі Радянської армії, продовжили боротьбу за звільнення країн Європи від німецької окупації.

- У західних областях України розгорталася збройне протистояння між прихильниками радянської України та ідеї незалежної України. У нерівну боротьбу зі сталінським режимом вступила УПА. Таким чином, для України 9 травня 1945 р. мир не настав.

- Друга світова війна дорого коштувала Україні: величезними були людські жертви й матеріальні втрати. Український народ зробив вагомий внесок у перемогу над нацистською Німеччиною.

Запитання та завдання

1. У визволенні яких країн брали участь українські солдати у складі Радянської армії? 2. Яка дата вважається Днем перемоги над нацизмом? 3. Що таке репатріація? 4. Який винахід дозволив економіці СРСР випустити вдвічі більше танків, ніж у Німеччині?

5. Який внесок зробили воїни-українці у звільнення народів Європи від нацистських загарбників? 6. Яким є внесок України в перемогу над нацистською Німеччиною? 7. Як можна оцінити боротьбу ОУН і УПА проти сталінського режиму? 8. Як можна охарактеризувати внесок українських митців у перемогу? 9. Якими були наслідки нацистської окупації для української культури?

10. Якими були людські й матеріальні втрати України у війні? Відповідь подайте у вигляді таблиці. 11. Складіть перелік здобутків українських вчених у роки війни.

12. Чому сталінський режим у роки війни був змушений послабити ідеологічний тиск на суспільство? Як це проявлялося? Дайте розгорнуту відповідь.